

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Pohřební rituály a rituály truchlení za blízké
v České republice: případ obce Dolní Bělá**

Linda Patrichiová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

**Pohřební rituály a rituály truchlení za blízké
v České republice: případ obce Dolní Bělá**

Linda Patrichiová

Vedoucí práce:

Mgr. Gabriela Fatková PhD.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Poděkování:

Ráda bych poděkovala Mgr. Gabriele Fatkové PhD. za odborné vedení práce, cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při konzultacích, které mi pomohly umožnit vypracovat tuto bakalářskou práci. Mé poděkování také patří všem mým informátorům, kteří si našli čas a poskytli mi důležité informace pro realizaci této práce.

Obsah

1 ÚVOD	1
2 PŘEDMĚT VÝZKUMU.....	3
2.1.1 Historie Dolní Bělé	4
2.1.2 Kostel.....	4
2.1.3 Hřbitov Dolní Bělá.....	5
3 CÍL PRÁCE	7
4 METODOLOGIE.....	8
4.1 Výběr vzorku informátorů	8
4.2 Pozorování.....	9
4.3 Rozhovory.....	9
4.4 Fotografování	10
4.5 Analýza dat	11
4.6 Analyzované rozhovory	11
5 VÝZKUMNÁ ČÁST.....	15
5.1 Způsoby pohřbívání.....	15
5.1.1 Pohřeb do země	18
5.1.2 Pohřeb žehem	20
5.1.3 Sekulární obřad	23
5.1.4 „S Obřadem“ x „bez obřadu“	25

5.2 Pohřební rituály	26
5.2.1 Zvukové projevy.....	27
5.2.2 Rekvizity pohřbů	28
5.2.3 Barvy.....	31
5.3 Hřbitov	32
5.4 Hrob	34
5.4.1 Rekvizity hrobu	35
5.4.2 Zvukové projevy.....	37
5.4.3 Aktivity	38
5.5 Památka zesnulých	39
5.6 Truchlení, smutek	40
6 ZÁVĚR	43
7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	45
8 RESUMÉ	48
9 PŘÍLOHY	49
9.1 Tabulka informátorů	49
9.2 Fotografická dokumentace	50

1 ÚVOD

Hřbitov je místo posledního odpočinku zesnulých. Lidé chodí na hřbitov uctívat památku svých zemřelých. Je to místo, kde mohou vzpomínat na své nejbližší nebo s nimi „hovořit“. Hřbitov je zvláštní, chráněné místo. Lidé zde chovají úctu a respekt nejen k zesnulým, ale i k ostatním návštěvníkům hřbitova. Je to chráněné místo, kam chodí všichni lidé, věřící i nevěřící, aby mohli vzdát úctu a zavzpomínat na své nejbližší zesnulé u jejich hrobů, o které pečují. Lidé u hrobů provádí různé činnosti, kromě údržby hrobů přináší pietní a vzpomínkové předměty určené k výzdobě hrobu, které pokládají na hrob. Někteří lidé pronášejí modlitby nebo se snaží hovořit se svými zesnulými.

Olga Nešporová (2013) ve své knize tvrdí, že „k hřbitovům se v minulosti vázaly četné pověry, byla jim prokazována úcta a vzbuzovaly bázeň a respekt... Hřbitov byl vnímán jako místo pro pomyslnou komunikaci se zesnulými prostřednictvím evokace vzpomínek na zesnulého.“ (Nešporová, 2013: 230). Lidé chodí na hřbitov převážně kvůli vzpomínce na zemřelého, ale také kvůli údržbě hrobu. „Návštěva hřbitova za účelem úpravy hrobu je jakousi nepsanou povinností pozůstalých... V pozůstalých vyvolává emoce a vzpomínky na zesnulého, může být místem, kde živí s mrtvými vzájemně pomyslně komunikují. Hřbitov proto navštěvují i lidé, kteří se zde nemusí ‚starat‘ o hrob.“ (Nešporová, 2013: 239)

Hřbitov je místo, které je svým účelem jedinečné. Proto by nás mělo zajímat, jakým způsobem se máme na tomto místě chovat a jak projevovat úctu nejen našim nejbližším zesnulým. Z mého pohledu byl hřbitov vždy tajemným, tichým místem. Od dětství jsem chodila na hřbitov. Chodila jsem mezi náhrobky a obdivovala výzdobu hrobů. Když jsem byla starší, ráda jsem četla nápisy na náhrobcích a dopočítávala jsem se, jakého věku se ostatní dožili, také jsem sledovala ostatní návštěvníky, jak se chovají a co dělají na hřbitově. Od dětství mě rodiče učili, jak se mám na

hřbitově chovat, co je na hřbitově dovoleno a co nesmím dělat. I proto jsem si vybrala téma této práce, která se zabývá pohřbíváním a rituály truchlení.

2 PŘEDMĚT VÝZKUMU

Předmětem této práce jsou pohřební rituály a rituály truchlení. Truchlení je přirozený proces, který následuje po ztrátě blízké osoby. Každý člověk prožívá smutek jinak, a svým způsobem se ho snaží překonat. Z pravidelných rozhovorů vyplývá, že se lidé snaží truchlit pouze doma a smutek na veřejnosti neprojevat. Zajímá mě, jakým způsobem se truchlení vyvíjí a s jakými významy se truchlení spojuje. S truchlením úzce souvisí i pohřební rituály, kterými „období truchlení“ začíná, z tohoto důvodu se budu věnovat těmto dvěma tématům, pohřbům a truchlení, pospolu.

Pro svoji mikrostudii jsem si vybrala lokalitu Dolní Bělá, která zastupuje kategorii obcí, které jsou venkovského charakteru s počtem obyvatel 300-700. Také zastupují kategorii obcí s přerušenu kontinuitou obyvatelstva, dříve obývaných početnou německou a židovskou menšinou, můžeme tedy očekávat, že i kontinuita pohřební praxe bude výrazně narušená. Ve vlastivědném sborníku jsou popsána židovská osídlení v Dolní Bělé od 2. poloviny 17. století. Významnější centra se vytvořila v 19. Století, kdy byla vystavena dřevěná synagoga, která byla ve 20. století přestavena na dodnes obývaný dům. (Vlastivědný sborník, 2014, str. 12-13). Místní židovská komunita však s ostatními obyvateli nesdílela prostor k pohřbívání zesnulých. Z důvodu omezeného rozsahu této práce se zde budeme věnovat především místu křesťanských a dnes stále častěji i ateistických pohřbů, tedy hlavnímu hřbitovu v Dolní Bělé.

K hřbitovu v Dolní Bělé mám osobní vazbu. Často jej navštěvuji, protože zde mám pohřbeny své praprarodiče. Z tohoto důvodu jsem měla usnadněný vstup do terénu a získávání kontaktů s pravidelnými návštěvy hřbitova. Závěry výzkumu budou tedy limitované pouze na omezenou zkoumanou oblast.

V dnešní době existují různé způsoby pohřbívání, na hřbitově v Dolní Bělé jsou ale možné pouze dva způsoby pohřbů – pohřeb do země a pohřeb žehem. Jsou to dva odlišné přístupy, které se pokusím

popsat v práci později, protože úzce souvisí s procesem truchlení. Lidé mohou dnes zvolit, jakým způsobem svého blízkého pohřbí, a také jestli pozůstalí udělají pohřeb s obřadem, nebo svého zemřelého pochovají bez obřadu. V některých případech se může stát, že lidé se rozhodnou svého zesnulého nepochovat, pouze ho nechají spálit a urnu si uchovají doma nebo si ji nevyzvednou vůbec. Dříve automatická praxe umístování ostatků zesnulých do prostoru hřbitova je dnes tedy oslabena.

2.1.1 Historie Dolní Bělé

Dolní Bělá je obec v Plzeňském kraji, vzdálená od Plzně přibližně 20 kilometrů. Ke dni 1. 1. 2014 měla obec 413 obyvatel¹. V minulosti byla obec nazývaná Český Najštát nebo Böhmisch Neustadt. Poprvé byla zmíněna r. 1315 v souvislosti s gotickým hradem Bělá (Kidlesová, 2009, str. 98). Obec se v dnešní době nijak neliší od okolních obcí podobné velikosti v regionu Plzeň-sever. Hrad z 12. století byl v 16. století přestavěn na renesanční zámek, ovšem v 19. století byl zničen a dnes z něho téměř nic nezůstalo. Dochovaly se pouze zbytky hradního zdiva okolo přírodního amfiteátru na bývalém nádvoří. (Novobilský; Richterová, 1996)

2.1.2 Kostel

Pokud si lidé přejí, aby byl jejich zesnulý pohřben s církevním obřadem, probíhá toto rozloučení v kostele Povýšení svatého kříže v Dolní Bělé. Tuto ceremonii provádí pan farář Dolní Bělé, který zastupuje Plzeňskou diecézi římskokatolické církve, vikariát Plzeň-sever.

Původní kostel vznikl kolem roku 1350 a byl postaven v gotickém slohu. Byl založen bratry Sezemou a Rackem z Bělé. V roce 1426 byl kostel pobořen z důvodu husitských válek, ale kolem roku 1480 byl zrekonstruován. V 19. století byl původní kostel zbourán a vystavěn nový,

¹ <http://www.czso.cz/>

nynější kostel Povýšení svatého kříže.² Původní kostel Nejsvětější Trojice stával nad hřbitovem mezi Bělou a Lozou, nyní je na tomto místě jen louka. Nový hřbitov se sklonem k jihu byl založen o něco níže pod bývalým kostelem.³ Současný kostel je umístěn nad farou postavenou v barokním stylu z roku 1769⁴ ve středu obce Dolní Bělá.

2.1.3 Hřbitov Dolní Bělá

Hřbitov je rozdělen na tři části. V první jsou hroby s prostory pro uložení rakví, prostřední část je určena pro hroby s urnami, a v poslední, původní části hřbitova je vidět dřívější způsob pohřbívání, který je charakteristický vrstvením, tzn. že jedna hřbitovní dispozice překrývá tu předchozí. V původní části hřbitova jsou hroby vyzdobeny náboženskými symboly, zatímco v dalších částech hřbitova je tato výzdoba méně častá. První dvě části hřbitova jsou uspořádány v souvislých řadách, mezi hroby je vždy k dispozici cestička pro lepší přístup ke hrobům. V poslední části hřbitova je vidět, jak se dříve ukládali zemřelí do země, hroby jsou zde poskládány méně spořádaně, některé z nich jsou neudržované či zaniklé. Cestička mezi nimi prakticky není, a při procházení se mezi hroby v této části hřbitova se bohužel často stane, že se vstoupí na některý z hrobů, které tam jsou, ačkoliv je pro návštěvníky hřbitova důležité z úcty k zesnulým se těmito místům vyhýbat. Je to z toho důvodu, že lidé dodržují nepsané pravidlo nevstupovat z úcty k mrtvým přímo na hroby. A pokud se tak nechtěně stane, není jim to příjemné a jsou na to ostatními také eventuálně upozorněni. Některé dlouhodobě neudržované hroby původní části hřbitova jsou důkazem, jak je důležitá péče rodiny o hroby svých zesnulých. Ovšem zpustlost a nepřístupnost některých hrobů není důvodem k tomu, aby se návštěvníci vyhýbali této původní části hřbitova.

² <http://www.dolnibela.farnost.cz>

³ Gedenkbuch der bielaer Pfarre (1835-1974)

⁴ <http://www.dolnibela.farnost.cz>

Lidé se v této části hřbitova snaží pohybovat velmi opatrně a ohleduplně v úctě k zesnulým.

3 CÍL PRÁCE

Cílem této práce je popis a analýza toho, jak lidé vzpomínají a uctívají své zesnulé na hřbitově jedné vybrané západočeské vesnice. Zaměřím se na způsoby, jakými se lidé vypořádávají se ztrátou blízké osoby, jakým způsobem to dávají najevo a jakým způsobem je v dnešní společnosti přijatelné dávat svůj smutek najevo. V práci je popsáno a vysvětleno pohřbívání, obřady spojené s pohřby, procesy truchlení a následné vzpomínání a uctívání zemřelých.

4 METODOLOGIE

Při mém výzkumu jsem zvolila metodu kvalitativního výzkumu. Strauss a Corbinová ve své knize popsali kvalitativní výzkum jako výzkum, který pomáhá odhalit nebo porozumět podstatě jevů, o kterých moc nevíme, nebo získat nový pohled na jevy, které už známe, skrze metody, které by se skrze kvantitativní výzkum těžko zjišťovaly. Hlavními daty zpracovávanými v kvalitativním výzkumu jsou údaje extrahované z rozhovorů, pozorování, písemných a ústních zpráv. Kvalitativní metodologie používá různé analytické či interpretační postupy. (Strauss; Corbinová, 1999, str. 10-12)

Tato bakalářská práce je případová studie hřbitova obce Dolní Bělá. Hendl popisuje případovou studii jako výzkum jednoho nebo nevelkého počtu případů, při které získáváme větší množství dat od jednoho člověka či malého počtu osob. (Hendl, 2005, str. 104). Protože se jedná o citlivé téma, je dobré jej zkoumat spíše hloubkově a s menší skupinou informátorů než například plošné statistické studie, které budou zákonitě opomíjet osobní aspekt prožívání pohřbů a truchlení.

4.1 Výběr vzorku informátorů

Pro svoji práci jsem se snažila získat osoby různého věku a vyznání, abych zmírnila zkreslení způsobené konfesí nebo věkem, které ovlivňují způsoby chování lidí na hřbitově. Výzkumu se zúčastnili dva muži a tři ženy. Mým nejdůležitějším informátorem č. 1 byl pan farář v Dolní Bělé. Zvolila jsem si ho především proto, že je náboženským specialistou v dané oblasti (oproti laikům, kteří nemají provádění pohřbů jako náplň profese). Informátorem č. 2 byla Jana ve věku 44 let, křesťanka, věřící bez příslušnosti k nějaké církvi. Informátorem č. 3 byl Karel ve věku 51 let, ateista. Informátorem č. 4 byla Marie ve věku 74 let, hlásící se k římskokatolické církvi a informátorem č. 5 byla Veronika, 22 let, hlásící se k protestantské církvi – Křesťanskému společenství Plzeň. Výběr vzorku byl záměrný. Byla stanovena kritéria: návštěvy hřbitova, různé

náboženské vyznání a věk. Pro tento výzkum bylo pět informátorů, kteří mají vztah k hřbitovu v Dolní Bělé, ovšem jsem si vědoma, že pro větší validitu informací by byla vhodnější větší skupina informátorů.

4.2 Pozorování

Hřbitov jsem navštěvovala často, abych zde mohla provádět skryté i otevřené pozorování. Sledovala jsem návštěvníky hřbitova, jaké činnosti dělají u svých hrobů. Jak se starají o hrob, jaké květiny přinášejí na hroby svých blízkých, které svíčky preferují nebo zda nosí nějaké jiné předměty na hrob. Také jsem se zaměřovala na to, zda odříkávají nějaké modlitby, když pečují o své hroby, jak dlouho pobývají u svého hrobu, či zda sváteční období nebo nějaký výroční den ovlivňuje chování ostatních pozorovaných.

Hřbitov může být také místem interakce lidí. Při mém pozorování jsem mnohokrát viděla ostatní návštěvníky hřbitova, kteří přišli na hřbitov starat se o své hroby, jak se zastavovali a začali spolu mluvit, ať už se znali nebo ne, i několik desítek minut.

Skryté pozorování jsem prováděla na hřbitově za účelem nenarušení přirozených činností návštěvníků hřbitova. Otevřené pozorování bylo v tom případě, kdy jsem se seznámila s určitým návštěvníkem hřbitova a udělala jsem s ním rozhovor. Během mého terénního pozorování na hřbitově jsem tam nikdy nebyla sama. Byli to všechno lidé, kteří přišli vzpomínat na své zesnulé. Za dobu pozorování na hřbitově nebyl konaný žádný pohřeb.

4.3 Rozhovory

Jako další metodu jsem zvolila polostrukturované rozhovory (interview). Čtyřem informátorům byly pokládány stejné otázky, abych mohla data dále lépe analyzovat, ale nechávala jsem jim prostor, abych se mohla dozvědět co nejvíce a oni se mohli rozprávět. Pro rozhovor

s panem farářem jsem také měla připraveny obdobné otázky zaměřené na pozůstalé z jeho úhlu pohledu. Byly na téma pohřbívání, truchlení a účta k zesnulým. Dva z rozhovorů probíhaly u informátorů doma a trvaly přes hodinu. V jednom případě jsme byli přerušeni příchodem manžela informátorky, ovšem rozhovor jsme dokončili. Rozhovor s informátorem č. 3 probíhal přímo na hřbitově v Dolní Bělé a trval přibližně půl hodiny. Rozhovor s informátorkou č. 5 byl rozložen do šesti dní, protože byl realizován prostřednictvím internetu z důvodu velké vzdálenosti bydliště a nedostatku času ze strany informátorky. Rozhovor s panem farářem probíhal na faře v Dolní Bělé a trval přes dvě hodiny.

Až na rozhovor, který probíhal přímo na hřbitově, jsem si všechny rozhovory nahrávala na mobilní telefon, abych je mohla poté přepsat a zpracovat. Účastníci byli seznámeni s tím, že jsou nahráváni a mohou nahrávání odmítnout. Všichni nahrávaní účastníci vyslovili ústní souhlas s nahráváním poté, co byli seznámeni s mým výzkumem a s možností zůstat v anonymitě, nikdo z mých informátorů nevyužil možnost nebýt nahráván. U informátorky č. 5 jsem nemohla sledovat její okamžitou reakci při odpovídání na otázky, protože rozhovor probíhal přes chat konverzaci bez použití webkamery, ale u ostatních informátorů jsem mohla sledovat i neverbální reakce na položené otázky. Často reagovali s rozporupnými emocemi. Bylo na nich vidět, že je pro ně opravdu těžké odpovídat na některé z otázek, proto jsem se začala ptát na jiné, další otázky a poté se vrátila k těm nezodpovězeným.

4.4 Fotografování

Při mých návštěvách hřbitova jsem také pořizovala fotodokumentaci. Převážně z důvodu porovnání vzhledu hřbitova při svátečních obdobích a mimo období svátků. Během mých návštěv, kdy jsem fotografovala na hřbitově, mi nikdo z přítomných neřekl, abych nefotila. Setkala jsem se ze strany některých starších návštěvníků hřbitova s nesouhlasnými pohledy, ale nikdy ne s verbálním napomenutím. Předpokládala jsem, že někdo z návštěvníků projeví

nesouhlas, protože fotografování hřbitova nepatří mezi obvyklé činnosti prováděné na hřbitově. Překvapením pro mne bylo, že zástupci mladší generace návštěvníků poté, co mě viděli fotografovat na hřbitově, vyndali své telefony a začali také fotit prostředí hřbitova.

4.5 Analýza dat

Pro analýzu získaných dat jsem zvolila kvalitativní analýzu a otevřené kódování. Návod na provádění této analýzy jsem získala z publikací od Jana Hendla – Kvalitativní výzkum a Anselm L. Strauss a Juliet Corbin – Základy kvalitativního výzkumu. Strauss a Corbin definovali otevřené kódování takto: „Během otevřeného kódování jsou údaje rozebrány na samostatné části a pečlivě prostudovány, porovnáním jsou zjištěny podobnosti a rozdíly, a také jsou kladeny otázky o jevech údají reprezentovaných.“ (Strauss; Corbinová, 1999 str. 43)

Nahrané rozhovory jsem přepsala a následně jsem hledala určité jevy, pod které bych mohla seskupit opakující se pojmy, které se vyskytovaly v rozhovorech. Když jsem našla klíčové pojmy, hledala jsem další pojmy, které by souvisely s těmito hlavními pojmy a tak mi vznikly subkategorie. Strauss a Corbinová vysvětlují kategorizaci jako „Proces seskupování pojmů, které se zdají příslušet stejnému jevu.“ Subkategorii definují takto: „Kategorie mají určitý pojmový rozsah, který určuje, které skupiny pojmů neboli subkategorie spadají pod danou kategorii.“ (Strauss; Corbinová, 1999, str. 45)

4.6 Analyzované rozhovory

Informátor č. 1

„... květin na hrob, věnec... vyjádření lásky, úcty k tomu člověku... každý pokřtěný má nárok na církevní pohřeb. Nezáleží, zdali praktikoval či nepraktikoval... většinou z úcty... ukládá na ten hřbitov... ten pomník a hroby že opravují... ta úcta je k tomu člověku... myslím si, že to starší

pokolení má větší úctu k tomu, že to mladší pokolení se na to trochu dívá jinak...více těch pohřbů je bez obřadu... máme plakat, ale ne vyvádět na hřbitově, ale to už záleží na osobě. Jakmile je tam ta úcta je toho člověka, nezakopou ho někde na zahrádce, či někde jinde...” (Informátor č. 1)

Pro informátora je nejdůležitější úcta a vzpomínání na zemřelého. Jeho dlouholeté zkušenosti s pohřbíváním, jednání s pozůstalými a následným obdobím po pohřbu mi velmi napomohly v realizaci této práce. Informátor také rozebíral postupný průběh pohřbů, význam symbolů spojených s pohřby, s hřbitovem a hroby. Často také v rozhovoru zmiňoval neúctu mladých lidí k zemřelým. V nynější době je dle jeho slov nižší počet pohřbů s obřadem, a to jak v kostele, tak v krematoriu.

Informátorka č. 2

„... chodím na hřbitov, když si chci hlavně zavzpomínat... a teďko už se ani nijakým způsobem nereprezentují ty lidi, aby nosili černý oděvy, tmavý oděvy... spíše to všichni drží v sobě ten smutek... tradiční způsob, který v současné době si myslím, že je to opravdu ojedinělé, ukládání do rakve... je to dobře ten obřad udělat...” (Informátorka č. 2)

Informátorka hovořila o tématu projevů smutku a oddělovala od sebe jasně tradiční způsob od soudobého. Chodí na hřbitov nejen o významných dnech, ale kdykoliv má potřebu si zavzpomínat na své nejbližší zesnulé. Preferuje pohřbívání do země s rakví a obřadem, které je pro ni přijatelné jako jediný tradiční způsob pohřbu. Dává přednost používání klasické hřbitovní svíčky, které přikládá význam. Ke hrobům chodí hlavně zavzpomínat na své blízké zemřelé, má naučené dělat na hrob tři křížky.

Informátor č. 3

„chodím tam, že tam musím... rád bych chodil po těchto svátcích – kdy jsou levnější věci, protože mrtvým je to stejně jedno... preferuji žeh a rozptyl, abych zbytečně nebral místo ostatním... bez obřadu, ale s velkou

hostinou. A lidé si vzpomenu ne při obřadu, ale při karu... oficiální obřady jsou zbytečnost“ (Informátor č. 3)

Informátor zdůrazňuje sociální aspekt pohřbívání. Koná návštěvy hřbitova výhradně z povinnosti, pouze v souvislosti s nějakým svátkem, výročím. Na hřbitov chodí kvůli údržbě hrobu. Preferuje pohřeb žehem a bez obřadu z důvodu ohledu na pozůstalé. Dává přednost umělým květinám a svíčkám z důvodu menší četnosti návštěv hřbitova. Ačkoliv informátor preferuje pohřby bez obřadu, tvrdí, že by se měla věnovat vzpomínka v rodinném kruhu, nebo v kruhu známých.

Informátorka č. 4

„... chodím tam v souvislosti s nějakým výročím... motivuje mě ta vzpomínka, ta památka na ty zemřelý... většinou se o to starám já... v krematoriu mě to připadá spíše jako divadlo... klasický pohřeb z kostela na hřbitov... důstojnější, než když je to úplně bez obřadu... pro pozůstalé je pohřeb s rakví náročný, protože trvá dýl... dneska aby někdo chodil v černém dlouho to už asi není tak, jak to bývalo dřív... dřív se třeba celý rok držel ten smutek... když přijdu k tomu hrobu, dělám tři křížky. Někdy obejdu dva či tři hroby, kde udělám křížek, těch hodně známých který nedávno umřeli... led svíčky mi ještě nenapadly dávat na hrob... možná by to nebylo špatné to tam dávat, protože vydrží víc než normální svíčky...“ (Informátorka č. 4)

Informátorka odděluje „divadelně nacvičenou“ podobu pohřbu v krematoriu od „důstojné“ podoby pohřbu v kostele. K návštěvě hřbitova ji motivuje hlavně vzpomínka na zesulé. V létě preferuje živé květiny, proto jsou její návštěvy četnější. O hrob se stará pouze ona, protože z jejího pohledu je to ženská práce. Dává přednost klasickým pohřbům s rakví a obřadem, které jí připadají důstojnější, kremace je pro ni jedno velké divadlo. Informátorka u hrobu dělá tři křížky, zavzpomíná a pronese tichou motlitbu za své zemřelé.

Informátorka č. 5

„... pro mne je důležité vzpomínat na zemřelého... o hezký vzhled hrobu se stará většinou celá rodina... důležité je zaujmout střízlivý postoj během vyrovnání a snažit se zůstat žít v přítomnosti, nikoli jen v minulosti, vzpomínkách a mnohdy i výčitkách... někomu vyhovuje, když svůj smutek sdílí, jiný se s ním jednodušeji vyrovnávat v klidu sám... preferuji tradiční pohřeb s obřadem a následnou slavností... věci by se měly dotahovat do konce, to znamená s rozloučením, ne bez... farář je symbolem opory a pomoci a porozumění, případně u něho můžeme najít porozumění a soucit i my... o hrob staráme tak, aby vypadal dobře i přesto, že tam nechodíme každý den...“ (Informátorka č. 5)

Informátorka chodí na hřbitov ve význačné dny, ale i když má spontánní potřebu tam zajít. Chodí tam vzpomínat a vzdát úctu zemřelému. Dává přednost tradičnímu pohřbu s obřadem. Také přikládá velkou váhu karu – slavnosti, hostině na rozloučenou. Preferuje klasické hřbitovní svíčky, ve kterých vidí symbol naděje. U hrobu informátorka mluví se svými blízkými. Vypráví jim o svém životě, ale nikdy se za zemřelé nemodlí.

Skrze pozorování a rozhovory lze sledovat značné proměny v přístupu lidí k pohřbívání svých zesnulých a projevování úcty k nim. Tyto proměny a nové formy individualizovaného vztahování se k zesnulým se liší od „tradičního“ způsobu pohřbívání a truchlení, o níž v rozhovoru referoval hlavně místní katolický farář. Dnes se dokonce můžeme setkat i s pohřby zcela bez obřadu. Viditelná je také změna držení smutku po pohřbu. Informátoři uváděli, že dříve se smutek držel delší dobu a barva oblečení jej signalizovala.

5 VÝZKUMNÁ ČÁST

5.1 Způsoby pohřbívání

Na hřbitově v Dolní Bělé jsou možné pouze dva způsoby pohřbívání. Je to pohřeb do země a pohřeb žehem. Překvapením pro mne bylo zjištění, že hřbitov nemá rozptylovou loučku neboli vsypovou loučku, která je dalším možným způsobem pohřbívání na hřbitovech v České republice. V této kapitole budu rozebírat průběh pohřbů do země a průběh pohřbu žehem, zároveň pohřbívání s obřadem a bez obřadu.

Olga Nešporová používá pojem pohřeb jako celkové označení pohřebního obřadu za účelem uložení zesnulého do země, nebo v souvislosti s posledním rozloučením se zemřelým před kremací či rozloučení při uložení popela. Pohřební obřad považuje za ritualizovaný hromadný akt pozůstalých, kdy se loučí se zesnulým bez ohledu na způsobu pohřbení. (Nešporová, 2013, 101)

Davies se ve své knize Stručné dějiny smrti zabývá vývojem pohřebních rituálů. Zdůrazňuje, že lidé měli od nepaměti potřebu se zbavovat mrtvých těl. Mrtví potřebují péči. Vše začíná smrtí, která v živých pozůstalých vyvolává představu rituálního znečištění. Proto je likvidují ze světa živých. Ačkoli se různé způsoby tohoto odstraňování mrtvých moc neměnily, způsoby pohřbívání do země a kremace zůstaly neměnné. Obliba ukládání do země nebo žeh v průběhu staletí různě rostla a klesala v souvislosti s dominantním náboženským smýšlením v dané době a s okolnostmi určitého prostředí. Co se ovšem změnilo během let byla interpretace, kterou lidé přikládali pohřbívání nebo kremaci. (Davies, 2007, str. 54-55)

Van Gennep ve své knize vysvětluje význam přechodových rituálů, mezi které patří i pohřební rituály. Smyslem těchto rituálů je změna statusu člověka, kterého smrt člověka nějakým způsobem ovlivnila. V pohřebních obřadech zaujímají místo rituály odlučovací, pomezí a

přijímací. V odlučovacích rituálech člověk ztrácí svůj původní status, v přijímacím rituálu člověk získává nový status a pomezí rituály jsou rituály, kdy je člověk mezi ztrátou starého statusu a získáním nového. Největší význam přikládá u tradičních společností pomezí rituálům. Van Gennep řadil smutek pozůstalých mezi pomezí rituály, mezi přijímací rituály hostiny po pohřbu a hostiny při vzpomínkové slavnosti. (Van Gennep, 1997, str. 21-45, 136-138)

Jednou z výrazných motivací pro pohřby je úcta a respekt k našim nejbližším. V dnešní době ovšem ubývá pohřbů do země se všemi jeho náležitostmi, jak bylo dříve zvykem, a spíše lidé dávají přednost kremaci. Motivace mohou být různé, např. finanční situace rodiny, neúcta k zemřelému, nebo i přesvědčení pozůstalých, že obřady zhoršují vnitřní smutek v pozůstalých. Silnou roli také hraje obecná sekularizace v České republice, která se zde výrazně projevila od druhé poloviny 20. století. Pokles náboženského vlivu mohl zapříčinit změnu ve významech, které lidé dříve přikládali pohřebním obřadům. Nešporová tvrdí, že česká společnost je odlišná od ostatních společností tím, že omezila vliv náboženských představ a zvyků na zacházení se smrtí. V jiných sekularizovaných společnostech si církve udržela funkci spojenou s pohřbíváním. V Česku je tato funkce oslabená. Následovala personalizace při pohřebních obřadech skrze smuteční proslov připomínající zemřelého, ovšem ta už se spíše vytrácí vlivem toho, že už mnohé pohřební obřady nejsou organizovány pozůstalými. Smrt se privatizovala a pohřební obřady jsou stále častěji rodinnou záležitostí, uzavřenou širší veřejností. Je možné, že většina pozůstalých si už nepotřebuje budovat identitu skrze pohřební obřady, ale vše pro ně končí smrtí. (Nešporová, 2011, str. 19-22)

„... více těch pohřbů je bez obřadu, třeba v loňském roce jsem měl kolem 20 pohřbů v kostele v celé té mé oblasti, a předpokládám, že většina se jich koná právě bez obřadu... jednou jsem mluvil s pracovníky krematoria... tvrdím, mám málo pohřbů v kostele a oni říkali, my také... je

to asi tak, že většina lidí bez obřadu, většina lidí si nepřeje nic...
(Informátor č. 1)

Hupková se zabývá kulturou pohřbívání v Česku. Dle ní má Česko největší míru kremace v Evropě, která je podle ní spojená s politickým vývojem a odrazem míry religiozity. Ta je v České republice na evropské poměry velmi nízká. Také Hupková tvrdí, že v kultuře pohřbívání existují rozdíly, kdy ve městech převažuje kremace, a na vesnicích inhumace. Pohřby bez obřadů jsou více ve velkoměstech, a to z důvodu vyšší anonymity velkoměsta. Na venkově, kde se lidé osobně znají, se může pohřbu účastnit i celá vesnice. V současnosti ale stoupá podíl pohřbů bez obřadu i v menších městech. Se vzrůstajícím podílem pohřbů bez obřadu vzrůstá i počet nevyzvednutých uren. Hupková tvrdí: „čím vyšší míra religiozity, tím je vyšší podíl inhumace, církevních pohřbů, nižší podíl pohřbů bez obřadu, vyšší účast na pohřbech a silnější dodržování tradic spojených se smrtí.“ (Hupková, 2010, str. 1-2)

Nešporová parafrázuje Howarta a Waltera, přichází s tvrzením, že podstatnou změnou oproti minulosti je nižší kojenecká úmrtnost a tedy i vyšší věk dožití. To dává možnost pro vytváření propracovanějších rituálů pohřebních i truchlících. V různých kritických životních situacích napomáhá ritualizovaná forma chování vypořádat se situacemi spojenými s úmrtím, hlavně s náhlým úmrtím. Proto se vytváří nové rituály, kdy se pohřby často odehrávají bez obřadu, nebo se obřady omezují na minimum. Rituály se přizpůsobují novým podmínkám a mění se spolu s kulturou. Zvyky, které se dříve běžně používaly jako předsmrtné rituály, například poslední pomazání, rozhřešení nebo požehnání jsou dnes v naší společnosti ojedinělé. Posmrtné rituály, které jsou spojeny s uložením zemřelého do hrobu, se dnes změnilo převážně v tom ohledu, že už vše obstarávají profesionálové a ne rodina, jak tomu bylo dříve. (Nešporová, 2013, str. 53-58). Nové formy rituálu mohou vznikat také z důvodu, že lidé mají méně času anebo zemřou v zahraničí. Na to se musí rituály adaptovat. Staré rituály mohou být nahrazovány novými, jinými formami.

5.1.1 Pohřeb do země

Celý průběh pohřbu s uložením rakve do země a s obřadem mi popsali informátoři. Níže je popis pohřbu, dle mých informátorů, který probíhá podle křesťanských zvyklostí.

„... Dotyčný umře, rodina se většinou zastaví, abychom se domluvili na podrobnostech, já neznám člověka, tak rodina píše jeho životopis, to, co ho připomíná, stanoví se konkrétní den, hodina, pokud to chtějí v kostele nebo alespoň na hřbitově, že se sejdeme ve stanovenou hodinu. Pohřeb, jestli je v kostele, tak člověka přivezou do kostela, někdy si ještě otevřou rakev, což je z důvodu toho, aby přivezli toho pravého nebožtíka, protože se stává, že někdy, když přivezou rakev, tak se pochová úplně někdo jiný... v kostele to začíná. Jestli je mše svatá, tak to začíná takový obřad vstupní přijetí toho, pak znamení kříže, pozdrav, uvítání... pak probíhá modlitba, čtení Božího slova, evangelium, žalm, promluva... ten člověk, když zemře, je přijat přes Pána Boha, jak se to koná, my si připomínáme jeho život, za co všechno děkujeme, ale hlavně tady jde o nás, abychom se zamysleli, že také zemřeme třeba zítra... mše svatá, potom je průvod na hřbitově, kde jsou obřady, kde se s tím zesnulým rozloučíme naposledy a pomodlíme se. Prosíme o odpuštění hříchů a přijmutí do věčných příbytků i potom na hřbitově před uložením rakve do hrobu na hřbitově... ale někdy jsou pohřby, že rovnou na hřbitově se vykonají všechny modlitby i uloží se ta rakev do hrobu, pak se hrob zasype, zakope. Právě to, že také hned se má udělat, aby nedošlo k nějakému zprofanování...“ (Informátor č. 1)

„... Rozloučení se zemřelým... ve vyzdobené smuteční síni. Před obřadem mají blízcí možnost se rozloučit se zemřelým v rakvi v zákulisí síně. Během samotného obřadu by nemělo chybět tradiční pouštění hudby, kterou měl dotyčný rád. Slovo faráře... dále kladení květin k rakvi a potřásání rukou všech přítomných jako projev soucitu a porozumění. Po obřadu se odeberou všichni na hřbitov... spustí rakev do hrobu... vhodí květinu a odchází na slavnost... tato slavnost by se konala nejlépe

v místě původního bydliště zemřelého... s přípravou oslavy a organizačních záležitostí jsou k nápomoci všichni nejbližší příbuzní či přátelé.“ (Informátorka č. 5)

Olga Nešporová popisuje ve své knize různé pohledy na vývoj v pohřbívání. Způsob pohřbívání byl z modelu pohřbení Ježíše Krista, který byl uložen do hrobu. V Evropě v prvním tisíciletí po Kristu byla změna v pohřbívání v souvislosti rozšiřování křesťanství, od kremace – spalování těl k inhumaci – ukládání těl do země. Křesťanství zapříčinilo, že pohřebiště byla soustředěna v blízkosti kostela, nebo přímo v něm, v sídlištích žijících lidí. V České republice poté byli zesnulí přibližně od 9. do 19. století téměř vždy ukládáni do země.

Průběh tradičního pohřbu zahrnoval uložení zemřelého do země v souvislosti s náboženskými obřady, a za přítomnosti pozůstalých. Před uložením zesnulého byly zákonem daná pravidla, která byla stanovena z hygienických důvodů. Pohřbívání bylo ustanoveno skrze zvyková pravidla, o vše se starali pozůstalí, kteří tím prokazovali úctu a respekt zesnulým. Kněz poté prováděl příslušné náboženské obřady potřebné k pohřbení. Omyté a oblečené tělo bylo vystaveno v domě zemřelého, ve kterém se lidé scházeli, aby se mohli za zesnulého pomodlit, zatímco bil umíráček – zvon, který ohlašoval smrt. Kněz zemřelého pokropil svěcenou vodou, a poté byl zesnulý přenesen do kostela, kde se konala zádušní mše, i když někdy se šlo z domu rovnou na hřbitov, a mše se vykonala někdy jindy. Poté šli lidé v pohřebním průvodu a modlili se. Když byla rakev uložena do země, tak lidé, co se zúčastnili pohřbu, vhodili trochu hlíny na rakev. Celý pohřeb probíhal v náboženském duchu, kdy se dával důraz na vztah k Bohu, a pozůstalí skrze modlitby vyprošovali milost a spásu duše pro zesnulého u Boha. Zakončení pohřbu probíhalo tím, že se pozůstalí sešli při pohoštění v hospodě nebo v domě zemřelého. (Nešporová, 2013, str. 110-115)

„...klasický pohřeb z kostela na hřbitov je, když se sejdou všichni v kostele. Ta rakev už je připravená v kostele, vystavená a zavřená, jeden

čas... jí otevírali... je to možná na přání jak ty lidi chtějí... když mají celou mši v kostele katolickou... pan farář se rozloučí, zahrajou nějakou písničku, zazpívají. A pak když tu rakev vynášejí z kostela, tak hraje muzika před kostelem nějaké ty smuteční písničky. Pak naložili tu rakev do auta i věnce. A pomalu se jelo, muzika vepředu. Pak pan farář, ministranti nosili křížek vepředu, takovej černej pohřební, a došlo se na hřbitov, muzikanti hrajou, a tam tu rakev vyndají z auta a položí na dřeva nad hrobem, nedává se hned do hrobu... když tam všichni lidi dojdou, tak pan farář začne zase s nějakými modlitbami, s přímlovou na to rozloučení... Ještě když je zemřelý nějaký sokol, myslivec... loučí se jakoby za spolek... pouští se rakev po laněch nebo provazech. Musí být alespoň 4, dva na každé straně a vytáhnout ty trámy, dřeva a pouští tam tu rakev a přitom hraje muzika... bývá tam připravená u toho hrobu košíček s nastříhanými zelenými větvičkami... ty se hází na rozloučenou. Dříve házeli kus hlíny, to bývalo... pak chvíličkou postojí ty nejbližší příbuzní nad tou rakví... lidé jim chodí kondolovat, vyjadřovat upřímnou soustrast... no a pak je konec pohřbu. Umíráček se ještě i dnes zvoní. A když jde ten pohřeb, tak zvoní zvon z kostela... zádušní mše buď bývá hned při tom pohřbu anebo ještě potom třeba za tejdén... ale může být i zádušní mše třeba den před pohřbem...“ (Informátorka č. 4)

5.1.2 Pohřeb žehem

V dnešní době lidé dávají přednost kremaci před pohřbem do země. Kremace neboli pohřeb žehem je pohřební obřad, který je daleko kratší než obřad do země, a provádí se v krematoriích, kde se lidé scházejí, aby se naposledy rozloučili se svými blízkými zesnulými. Také ale lidé nechávají své zemřelé spálit a urnu si později vyzvednou bez jakéhokoliv obřadu. V této části je popsáno rozšíření kremace oproti pohřbům do země a také to, jak pohřeb žehem a obřadem probíhá.

„... pohřeb žehem... shromáždí v té obřadní síni, a také zahrajou nějakou píseň, když jsou s knězem, tak začátek je stejný. Udělá se znamení kříže, pozdravím, řeknu, proč jsme se tu shromáždili, pokropí se

rakev, také se čte slovo Boží, také je proslov, potom je rozloučení, rozloučíme se s ním a proběhne kremace. Neukládá se rakev do hrobu, ale je ta kremace... kremace třeba neprobíhá hned... kvůli tomu, jak je tam jeden obřad za druhým... je tam pořadník, kdy ty lidi spálí... co se týká úcty, normálně by měli tu urnu pochovat, i většina tak dělá... tu urnu ukládají sami, málokdy mě pozvou na to ukládání té urny... je to z úcty pro toho zesnulého se potom pohřbívá to tam, té urny ukládá na ten hřbitov. Je to rozloučení beze mše... rozloučení se koná před kremací, ale vozí to na kremaci... protože i rozloučení je v kostele a pak vezou na kremaci...“ (Informátor č. 1)

Douglas J. Davies ve své knize popisuje historii a vývoj kremace. Tvrdí, že: „Moderní kremace nese zásadní význam pro proměny víry v posmrtný život a pro rituály, které se staly vyjádřením těchto proměn. V Evropě se znovu objevila v šedesátých letech devatenáctého století, kdy ji skupinky volnomyšlenkářů začaly prosazovat jako způsob, jak nakládat se zemřelými.“ (Davies, 2007, str. 67)

Davies zdůrazňuje hygienický aspekt, kdy byly obavy ze hřbitovů, které se rozšiřovaly a byly přeplněné z důsledku růstu měst a průmyslové revoluce. Strach byl vyvoláván z důvodů nemocí, které mohli přenášet těla uložená v mělkých hrobech, ze kterých se šířil zápach hniloby, a proto vzbuzovala odpor. Během dvou světových válek se lidé pohřbívali mimo domov, proto v lidech byla ustálena představa, že už nemusejí být nebožtíci pohřbeni na lokálním hřbitově, a díky tomu se mohla kremace více rozšířit. Z počátku byla katolická církev proti kremaci, kterou považovala za projev sekularismu a protikřesťanského postoje. Probíhal spor mezi katolickými vůdci a zástánci kremací o významu lidského života a jeho údělu. V zemích, kde byla silná katolická tradice trvalo, než se kremaci podařilo prosadit. Až v šedesátých letech dvacátého století se kremace ustálila jako uznávaný způsob pohřbívání. (Davies, 2007, str. 67-68)

Po zavedení kremace se měnil i průběh pohřebních rituálů. Lidé už dále nevěřili v posmrtný život, anebo nepovažovali církve jako jedinou instituci, která smí řídit pohřbívání. V začátcích kremace provázely pohřební rituály zastaralé obřady, ve kterých se téměř o kremaci nemluvilo, a dále se zaměřovali na vzkříšení a na symbolický význam pohřbu. (Davies, 2007, str. 68)

Církev tyto rituály přizpůsobila až v osmdesátých letech, ale v té době si pozůstalí přizpůsobili kremaci v tom smyslu, že si odnášeli ostatky z krematoria. Do té doby pohřbívání anebo rozprašování provozovali pracovníci krematoria nebo duchovní. Toto představovalo vývoj od veřejného prostoru k soukromému. Církev tak přišla o kontrolu nad ostatky zesnulého, kdy byl zemřelý pohřbíván u kostela nebo na hřbitově, čemuž předcházeli určité náboženské rituály. Pozůstalí tak mohli rozhodovat o umístění ostatků anebo o vyjadřování smutku vlastním způsobem. (Davies, 2007, 69-70)

„... Někdy tam může být pan farář, který vede pohřební obřad, katolický, křesťanský obřad... také jim kondolují těm, co jsou v první řadě... hraje hudba... postaví ze strany k té rakvi, pokloní se a řekne něco o zesnulém“ (Informátorka č. 4)

Olga Nešporová tvrdí ve své knize o kremaci toto: „Rychlé rozšíření kremací nebylo způsobeno pouze propagandou komunistického režimu, přispělo k němu rovněž přijetí možnosti tohoto způsobu pohřbení pro římské katolíky a v neposlední řadě i pragmatismus a odcírkevnění velké části české populace. Ceny kremací s jejich čtenějším konáním klesaly, ovšem v porovnání s náklady na pohřbení do země nelze o velké úspoře příliš hovořit. Možná úspora spočívající v eliminaci nákladů na hroby nebyla výrazná, neboť i nadále končila většina popela v hrobech. Manipulace s popelem je ovšem pro pozůstalé nesporně snazší než v případě těla, které musí být poměrně rychle (odborníky) uloženo na místo trvalého pohřbení. Kremace umožňuje výrazně prodloužit fázi uložení ostatků na jejich „trvalé“ místo, navíc k tomu nejsou nezbytní

odborníci, a toto místo není omezeno na veřejné pohřebiště, jako je tomu v případě ukládání těla. To jsou nepochybně další důvody, proč i po roce 1989 podíly kremací stále rostou. V roce 2010 tak bylo v České republice 81% mrtvých spáleno. (Nešporová, 2013, str. 132-133)

Nešporová popisuje kremaci jako jediný pohřební obřad, který se koná se zemřelým v rakvi v kostele, v obřadní síni krematoria nebo v jiné smuteční obřadní síni, před tím, než se tělo spálí. Obřad probíhá téměř stejně jako obřad s ukládáním těla do země, rozdíl je v tom, že je obřad kratší a nezahrnuje mši svatou. Ta může být odsloužena kdykoliv jindy, v případě, kdy se koná rozloučení v kostele, může být mše odsloužena přímo při obřadu. Ke konci obřadu pohřbu přítomní kondolují pozůstalým a poté někteří z přítomných pohřbu jdou na kar – pohřební hostinu, buď do restaurace anebo do místa bydliště zemřelého. Tělo je poté spáleno a po několika dnech je urna s popelem předána pozůstalým. (Nešporová, 2013, str. 144-145)

Dnešní církve akceptuje pohřební obřad žehem. V obřadní síni může být na přání pozůstalých přítomen farář, který vede celý obřad. Pokud se rodina rozhodne pro pohřeb žehem, obřad může být vykonán v kostele a poté se rakev veze do krematoria. Informátor č. 1 uvedl, že někdy si ho pozůstalí pozvou i při ukládání urny do hrobu, ale není to tak časté.

5.1.3 Sekulární obřad

Sekulárními obřady se také zabývá česká socioložka Olga Nešporová. Tvrdí, že Češi upřednostňují pohřby s občanskými pohřebními obřady a ne s náboženskými. Také dodává, že v Česku je častý fenomén pohřbívání bez jakéhokoliv pohřebního obřadu. Rysem sekulárního obřadu je řečník namísto duchovního, absence proslovu nebo kondolování, anebo vyloučení veřejnosti z účasti na pohřbu. (Nešporová, 2011, str. 3-9)

Původně se sekulární obřady prakticovaly spolu s kremací. Byly náhradou za náboženské pohřby pro osoby, které vystoupily z církve, nebo pro ty, které z důvodu odmítnutí vykonání pohřbu žehem ze strany církve, která odmítala kremaci. Konečné pohřbení bylo dokončeno až při uložení zpopelněných ostatků, které většinou probíhalo v soukromém kruhu. (Nešporová, 2013, str. 158-159)

Sekulární obřady se ale netýkají pouze těch, kteří vystoupili z církve anebo byli odmítnuti. Tyto obřady může také preferovat generace narozená za socialismu, jejichž rodiče byli zastrašováni a přestali tak chodit do kostela nebo křtít své děti a obecně se hlásit k nějakému církevnímu společenství. Sekulární pohřby mají pevnou strukturu, jako ty prováděné církví, a někteří informátoři dokonce poukazují na přílišnou strojenost sekulárního obřadu.

„... v krematoriu mě to připadá spíše jako divadlo... V krematoriu je to určený přesně na hodinu. Je to tak, že třeba po půl hodinách, přesně stanovený čas, a poté je tam další kremace někoho jiného. Je to za chvíli odbytý... první řada se nechává volná pro ty pozůstalý. Kdo chce, tak si sedne nebo stojí okolo. Uvádí to jakoby ten pracovník z krematoria jako nějaký pořad... řady jsou za sebou, sedadla a naproti sobě jsou dvoje dveře. Vyvýšené pódium. Pak ten pracovník krematoria vyjde ze dveří. Jde ke druhým dveřím, otevře je a tam jsou shromážděný ty pozůstalí, a on je pozve donitř... my jako účastníci pohřbu sedíme už na těch židličkách, a nebo stojíme. Pozůstalí přijdou těma dveřma... a všichni na ně koukáme. Oni jdou proti, jako když jdou na přehlídku... ty přijdou po schůdkách dolů k té první řadě. Tam si sednou... ten co to organizuje řekne všem povstaňte. Vprostřed té místnosti jsou velká vrata a když hraje hudba, tak se pomalu otevírají a rakev vyjede dopředu a zůstane ve předu... když je tam někdo známý toho zesnulého, odřeční to sám... ale když nikdo není, tak se ten pracovník postaví ze strany k té rakvi, pokloní se a řekne něco o zesnulém... většinou pracovník z krematoria řekne: „Jménem zemřelého vám děkujeme za účast na rozloučení a za květinové dary jménem rodiny děkujeme.“ ... pak zahraje písnička, a jak

hraje ta písnička, tak se zase ty dveře vzadu otevřou a ta rakev odejde, a je to všechno. A jdou ty lidi, co jsou tam, tak jim jdou kondolovat a v té řadě vepředu a rozchází se ven a je po pohřbu... může trvat jenom tak 15 – 20 minut a je po pohřbu...“ (Informátorka č. 4)

5.1.4 „S Obřadem“ x „bez obřadu“

V předchozích kapitolách jsou popsány dva druhy pohřbů s obřady, které je doprovázejí. V dnešní době se můžeme setkat s fenoménem pohřbívání bez oficiálního obřadu.

„... oficiální obřady jsou zbytečnost, ale je dobré věnovat vzpomínku v kruhu rodinném nebo známém, které ho znaly. Oficiální obřady nejsou nezbytně zámkou toho, že se člověk vyrovná se ztrátou blízkého. Jenom zesilují bolest pozůstalých...“ (Informátor č. 3)

Olga Nešporová tvrdí, že v devadesátých letech došlo k nárůstu náboženských pohřbů, avšak pohřební obřady se už nekonaly ve stejném zvyku jako dříve. Dnes se uplatňují jednodušší pohřby anebo pohřby soukromé, které jsou neveřejným rozloučením se zesnulým, které probíhá pouze v úzkém kruhu příbuzných zemřelého. (Nešporová, 2013, 184-190)

Většina mých informátorů uvedla, že upřednostňují pohřeb s rakví do země s obřadem, kvůli rozloučení se zesnulým a vzdání úcty památce zemřelému. Avšak všichni moji informátoři zmiňovali, že pohřbívání „bez obřadu“ se dnes upřednostňuje, byť se nejednalo o jejich osobní zkušenost. Důvod tohoto zvyku, kdy lidé své zesulé pohřbívají bez oficiálního nebo veřejného rozloučení, mi nikdo nemohl říci. Svědčí to o tom, že lidé vědí, jak mají pohřby probíhat, ale upřednostňují pohřby „bez obřadu“ nebo rychlé rozloučení se zesnulým. Může to být z mnoha důvodů, například finanční situace pozůstalých, špatných vztahů v rodině, nedostatku času ze strany pozůstalých nebo proto, že se pozůstalí neidentifikují s žádnou institucionalizovanou variantou pohřbívání.

„... prošvihnout možnost posledního rozloučení s naším nejbližším není moudré. Lidi by měli umět v jeden den prostě věnovat tomu zemřelému veškerou úctu, co můžou, a i když je po smrti, tak se s ním rozloučit a zvládnout to i psychicky i fyzicky. A nevymlouvat se, že je to pro ně velká zátěž, což dělají, že je to pro ně stres a že to nechťí a že je to zbytečný... je dokázané... že rodina, která ten obřad vykoná a rozloučí se s tím zemřelým důstojným v rámci rodiny, že drží ta rodina spolu, rozloučí se s tím zemřelým, tak je to ve prospěch té rodiny, že ukončí oficiálně nějakou etapu života toho zemřelého. Prostě je dobře ten obřad udělat...“ (Informátorka č. 2)

„... poslouchám v rádiu, takovýdle ty pořady a tuto, že říkají, že akorát v České Republice že je to takhle zavedený hodně, že v jiných zemích to takhle zavedený není, jak dělají naši pohřeb čistě bez obřadu. Anebo to dělají tak, aby ušetřili peníze, že je to drahý, tak to radši nechají bez obřadu... v současné době je český národ na tom tak dobře, že lidi nepohřbívá, a nechá je pálit bez obřadu a někdy se ani pro tu urnu nedojdou, že by za ní museli zaplatit, tak je tam nechají být, až je potom někdo někde vysype...“ (Informátorka č. 4)

Čtyři z pěti informátorů preferují tradiční pohřeb s rakví do země a s obřadem. Informátor č. 3 dává přednost kremaci a bez obřadu. Taktéž čtyři z pěti informátorů souhlasí s tvrzením odborníků, dle kterého je důležité, aby se pozůstalí rozloučili se zesnulým obřadem, který jim svým způsobem usnadňuje vyrovnat se se ztrátou blízké osoby. Informátor č. 3 považuje oficiální obřady za zbytečnost

5.2 Pohřební rituály

Olga Nešporová chápe pohřební rituály velmi široce. Chápe je jako nadřazený pojem pro celý souhrn jednotlivých rituálů a zvyků, které souvisejí s umíráním, mrtvým tělem, pohřbem a truchlením. (Nešporová, 2013, str. 101)

Barnard nabízí užší definici pohřebního rituálu. Ten podle něj zahrnuje pouze samotnou likvidaci tělesných ostatků zemřelého, a také označuje přechod duše z jedné kulturní sféry do druhé. Pohřební obřady zahrnují pohřeb, kremaci, nebo jakýkoliv jiný způsob odstranění těla. (Barnard, 2010, str. 906). Jeho definice tedy nezahrnuje následný proces truchlení.

Rituál má různé podoby. Mohou to být činnosti, které lidé provádějí bezmyšlenkovitě v každodenním životě, anebo se jedná o činnosti, které jsou prováděny záměrně, za nějakým účelem. Rozdíl ve významu rituálu spočívá v symbolech a smyslu, který jim ostatní lidé přiřkládají. (Barnard, 2010, str. 738)

V této části mé práce se budu zabývat jednotlivými komponenty pohřebního obřadu. Průběhem pohřbu se budu zabývat v další části této práce. Význam jednotlivých pojmů, vycházejících z katolické věrouky, mi pomohl objasnit farář Dolní Bělé. Rituály se myslí činnosti, které lidé provádějí za určitým účelem, který má pro ně podstatný význam. V této práci budu vycházet z definice Olgy Nešporové, která pohřební rituály má spojené s pohřbem a truchlením skrze různé rituály a zvyky.

5.2.1 Zvukové projevy

5.2.1.1 Umíráček

Aries ve své knize mluví o umíráčku „někdy se blízké úmrtí ohlašovalo umíráčkem, který začal vyzvánět sám od sebe.“ Smrt se dávala ohlašovat, i když ji doprovázely zázraky, bylo to považováno za přirozený jev. (Aries, 2000, str. 20)

„... umíráček zvoníme skutečně, jenom když někdo umře... je to zvon, který zvěstuje tu smrt, že někdo odešel. Je to jiný než normální zvony... lidé si na tom skutečně zakládají, ale je tam také ta tradice, že když člověk zemře, tak oni žádají o to, aby zazvonili, jdou třeba za starostou, nebo přijdou za farářem a „spustíte zvony“... třeba je to

oznámení něčí smrti, že lidé se skutečně zastaví ‚aha, někdo zemřel‘, je to jistý druh oznámení, že někdo z tohoto světa odešel... stává se to, že nejen zvony, ale i obec ohlašuje... parte takhle někdo nepřečte, tak alespoň uslyší... skrze ten umíráček se ta vesnička dozví, že ten člověk vydechl naposled...“ (Informátor č. 1)

5.2.1.2 Hudba

Jako další zvukový projev se může považovat hudba, která doprovází pohřby. Hudba může být „živá“, kdy kapela doprovází celý průběh pohřbu, nebo to může být hudba reprodukováná, která doprovází ceremonii v obřadních síních.

„... pamatuji si jeden nedávný honosný pohřeb, muzika, kapela, umíráček z kostela, byl v kostele a na hřbitově a rozloučení, pan farář na hřbitově a muzika hrála na hřbitově... v krematoriu... hraje hudba... rakev vyjede dopředu... pak zahraje písnička, a jak hraje ta písnička, tak se zase ty dveře vzadu otevřou a ta rakev odejde...“ (Informátorka č. 4)

5.2.2 Rekvizity pohřbů

5.2.2.1 Pohřební proslov

Nešporová tvrdí, že v krematoriích pronášel proslov většinou přítel zemřelého nebo pracovník krematoria. Zahrnoval úvahy týkající se života a smrti, a zároveň připomínal a oslavoval život zemřelého. (Nešporová, 2011, str. 2). Při křesťanském způsobu pohřbu proslov pronáší kněz, který může být přítomen jak v kostele, tak v krematoriu.

„...pozdravím, řeknu, proč jsme se tu shromáždili... proslov, potom je rozloučení, rozloučíme se s ním a proběhne kremace...“ (Informátor č. 1)

5.2.2.2 Zádušní mše, mše za zemřelého

Aries se zabývá ve své knize tématem modliteb za zesnulé neboli modliteb zádušních. Jejich význam spočívá v orodování za mrtvé skrze pozůstalé. Dříve byla představa, že mezi peklem a rájem existuje přechodný zkušební prostor, tento prostor byl v 17. století ustálen výrazem očistec. Skrze přímluvné modlitby mohli živí zasáhnout a pomoci se dostat zesnulým, kteří v očistci trpěli, ke spáse a k Bohu. (Aries, 2000, str. 202-204)

„... je potřebná pro vstup do nebe. Vybavení z očistce... pomoci té duši ke spáse, modlitba, pomoci očistit se z hříchů, zádušní mše svatá je sloužena rovnou při pohřbu, ale zádušní mše svatá může být odsloužena i mimo, když je pohřeb se mší, to je zádušní mše, rovnou s tím, anebo se slouží po pohřbu, ale může být i před pohřbem... 30 dní po smrti je mše svatá za toho člověka anebo ve výročí té smrti, protože to jsou ty potřeby... někdy sou slouženy mše přes celý měsíc, takzvané Gregoriánské mše svaté za zesnulé. To je mše svatá každý den sloužena za určitou duši, za toho člověka. Někdo dá: modlete se každý den po celý měsíc, služte mši svatou, každý den za moji maminku či tatínka. To je taková Gregoriánská mše... prosíme, aby ta duše z toho očistce se co nejdříve dostala do nebe...“ (Informátor č. 1)

Olga Nešporová tvrdí, že modlitby za zemřelého a zádušní mše je tradiční součástí katolického pohřbu, napomáhají zemřelému v jeho další existenci. Avšak v dnešní době jsou tyto přímluvy částí věřících katolíků opomíjené a vykonávané v jiný den, než je pohřeb s rozloučením a následné uložení do země či kremace. Je časté, že lidé požádají kněze o vykonání zádušní mše za zesnulého až po vykonání obřadu, někdy i půl roku po úmrtí. Dříve bylo běžné, že zádušní mše byla běžnou součástí pohřbu. (Nešporová, 2013, str. 140)

„... při každé mši svaté vzpomínáme na zesnulé... lidé dávají mše svaté během týdne... většina těch mší je za ty zesnulé, každou neděli, ale třeba i přes týden, po celý rok, oni přijdou a chtějí se pomodlit za ty svoje

zesnulé... po celý rok trvá stále ta modlitba za ně, kdy jsou slouženy mše svaté za zesnulé. Symbolika je tam to vybavení z toho očištění, to získání spásy, že člověk může žít ve spojení s Bohem...“ (Informátor č. 1)

5.2.2.3 Svěcená voda

Aries ve své knize hovoří o svěcené vodě, se kterou se kropí tělo i hrob. (Aries, 2000, str. 182) Tato tradice se udržela i dnes. Svěcená voda má nejen při pohřbech velký význam. Dle mých informátorů lidé nosí květiny nebo svíčky, které chtějí pokropit svěcenou vodou. „... *svěcená voda pomáhá v odstranění veškerého zla, které v člověku je, a který touží po té spáse...*“ (Informátor č. 1)

5.2.2.4 Hlína, květiny

V krematoriu jsou vyskládané věnce nebo květiny v místech, kde vyjede rakev. Tuto dekoraci zajišťují zaměstnanci krematoria. Květinovou výzdobu si lidé mohou objednat přímo v krematoriu, anebo přinesou svoji vlastní, kterou poté vystaví v obřadní síni. Květinové dekorace, které přinášejí účastníci obřadu, symbolizují úctu k zemřelému.

„... řady jsou za sebou, sedadla a naproti je to, kde se to děje, ve předu jsou naskládaný ty věnce... když jsou vnoučata, dává se bílá kytice na rakev za vnoučata. Pak dávají se stuhama pozůstalí jako poslední rozloučení se jménem, kdo to tam dává ten věnec nebo kytici...“ (Informátor č. 4)

Při pohřbu do země s obřadem se na rakev, která je v zemi, hází hlína, malé květiny, nebo zelené větvičky, které jsou připraveny pro pozůstalé v košíčku u hrobu. Hlína v křesťanství symbolizuje pomíjivost. Tato myšlenka vychází z biblického citátu „Jsi prach a v prach se navrátíš“ (Bible, Gn 3,19).

„... hází se hlína... je to zvyk... ale teď vždycky mají připravené košíčky s myrtou či se zeleným, nebo kytky a to hází...“ (Informátor č. 1)

5.2.3 Barvy

Informátoři se všichni stejně shodli v tom, že v naší oblasti se smutek projevuje nošením oblečení v černé barvě. V různých zemích se smuteční barva projevuje různě. Huntington a Metcalf s odkazem na Victora Turnera stanovují univerzální barvy používané pro vyjádření smutku. Existují tři univerzální barvy, které se používají pro vyjádření smutku. Bílá barva může například v některých kulturách reprezentovat čistotu a plodnost; červená barva dobré i zlé aspekty síly a života; a černá barva rozkládání a smrt. Také naznačují, že by tyto barvy mohly mít spojitost s tělesnými tekutinami, bílá barva je spojená s mlékem a spermatem; červená barva souvisí s krví; černá barva může být spojována jak s tělesným vylučováním, tak se ztrátou vědomí. Huntington a Metcalf říkají, že při pohřebních rituálech se nejčastěji používá černá barva, ale jsou i výjimky, kdy je pro křesťanský pohřeb vhodná bílá barva, která symbolizuje radost věčného života skrze příslib vzkříšení, které je slíbeno každému věřícímu. (Huntington; Metcalf, 1991, str. 45)

„... a teď kon už se ani nijakým způsobem nerepresentují ty lidi, aby nosili černý oděvy, tmavý oděvy... spíše to všichni drží v sobě ten smutek...“ (Informátorka č. 2)

„... někteří to vůbec nedrží... někdo ten smutek drží v černém oblečení... tady v Evropě je to většinou přijaté, že ten smutek vyjadřujeme tím černým oblečením, tak nějak, to potom záleží podle oblasti...“ (Informátor č. 1)

„... truchlí, nechodí na společenské události, nosí tmavé oblečení... taky dle národnosti, východní kultury mají barvu smutku bílou, u nás v evropských zemích se nosí černá barva...“ (Informátor č. 3)

„... I na pohřeb já ještě používám černou barvu... ale teď se přijala většinou fialová barva... trošku se z té černé slevuje... ale já tu černou mám rád, alespoň na tom pohřbu to je důležité...“ (Informátor č. 1)

5.3 Hřbitov

Hřbitov je místem, kam lidé chodí, když mají potřebu vzpomínat na své blízké. Je to posvátné místo, kde se lidé chovají s úctou a respektem. Ale ne všichni lidé se v dnešní době takto chovají na hřbitově. V poslední době se média často zmiňují o narůstání krádeží na hřbitově, kdy zloději kradou dekorace z hrobů. Týká se to zejména období Vánoc, Velikonoc a Dušiček. Podle reakce ostatních lidí je ale toto neúcta k mrtvým, bezcitnost k posvátnému místu. Hřbitov je místem, které patří všem, je to místo, kde jsou pohřbeni věřící i nevěřící. Všichni návštěvníci hřbitova se musí podřídit sociální kontrole spojené s tímto místem. Návštěvníkům je od dětství vštěpováno chování, které je na tomto místě vhodné a sankcionováno je chování, které vhodné není. Toto chování může být vštěpováno buď přímo vlastními příbuznými, nebo nepřímo prostřednictvím pozorování a nápodoby ostatních návštěvníků hřbitova.

Olga Nešporová ve své knize popisuje význam hřbitova. Hřbitovy byly spojovány s úctou, bází a respektem. Byl chápán jako místo pro možnost komunikace se zesnulými skrze vzpomínky na něho. Neepsaným pravidlem pro pozůstalé je návštěva hřbitova, kvůli úpravě hrobu. Pravidelné návštěvy jsou několikrát do roka, aby hrob úplně nezpustl. U menších hřbitovů je udržování hrobů také z důvodu zabránění negativní reakce ze strany okolí. Návštěva hřbitova není pouze záležitostí údržby nebo úpravy hrobu. Hřbitov je místem, které v lidech vyvolává emoce a vzpomínky na zesulé. Navštěvují ho lidé, kteří se nemusí pouze starat o hrob, ale přinesou květiny nebo svíčky a zavzpomínají si. V poslední době lidé upřednostňují pohřeb žehem. Lidé mají možnost své zesulé v urně neukládat na hřbitov. Dle zákona mohou urnu nebo popel svých zesulých uložit nebo rozptýlit na vlastním pozemku nebo na pozemku se svolením majitelem pozemku. Avšak hřbitov je vnímán jako zvláštní prostor, kde se lidé chovají jinak, než běžně na veřejnosti. (Nešporová, 2013, 236-240)

„... hřbitov je místo zvláštní, kde je klid a tam by to člověk měl cítit a chovat... každý ví, že je to místo, které nelze zničit jak zaútočením... to se všichni zlobí, protože ničí pomníky... to je strašný hyenismus...“
(Informátor č. 1)

Všichni moji informátoři uvedli, že návštěvu hřbitova mají nejvíce spojenou v souvislosti se svátky vánočními, velikonočními a památkou zesnulých – Dušičkami. A také v souvislosti s významným dnem zemřelého – narozeniny, jmeniny nebo úmrtí. Až na jednoho všichni informátoři hovořili o návštěvě hřbitova kvůli vzpomínce, vzdání úcty zemřelému.

„... chodím na hřbitov, když si chci hlavně zavzpomínat... chodím i ve dnech svátku, výročí, ale stejně tak pokud není výročí a mám potřebu zapálit svíčku, zavzpomínat, tak tam jdu... další návštěvy hřbitova jsou, když projíždím kolem něho, tak se zastavím, procházím a vzpomínám...“
(Informátorka č. 2)

„... chodím tam v souvislosti s nějakým výročím. Svátky, narozeniny, Vánoce, Velikonoce, Dušičky a také když babička nebo děda měli svátek nebo narozeniny... motivuje mě ta vzpomínka, ta památka na ty zemřelý...“ (Informátorka č. 4)

Informátor č. 3 uvedl, že návštěva hřbitova je pro něho povinností kvůli negativní reakci okolí.

„... chodím tam, že tam musím. Jsou to povinnosti sociálního prostředí, když tam nepůjdu, budu braný, že nechodím na hřbitov, aby mě sousedi nepomluvili...“ (Informátor č. 3)

Čtyři z pěti informátorů spojovali návštěvu hřbitova s projevem úcty k zemřelým a se vzpomínkou na ně. Informátor č. 3 má návštěvu hřbitova spojenou s povinnostmi, které musí provádět při údržbě hrobu. Všechny návštěvy hřbitova byly spojovány s významnými křesťanskými svátky – s Dušičkami, Vánocemi a Velikonocemi, popřípadě se dnem výročí úmrtí nebo narození. Dvě z informátorek – č. 2 a 5 navštěvují hřbitov, když

projíždějí kolem něho a mají potřebu si zavzpomínat na svého blízkého zemřelého. Informátorka č. 4 navštěvuje hřbitov častěji z důvodu živých květin, které dává na hrob, a o který se stará pouze ona. Na otázku, kdo je učil chování na hřbitově, odpověděli dvě informátorky – č. 2 a 5, že mají naučené chování od své rodiny. Ostatní informátoři uvedli, že chování na hřbitově mají „odkoukané“.

5.4 Hrob

Hrob je místem, kde jsou uchovány ostatky zemřelých. Je to místo, ke kterému lidé přicházejí s potřebou zavzpomínat si na své blízké zesnulé. Hrob je posledním místem, kde je člověk uložen po své smrti. Připomíná nám, že ten člověk byl zde na zemi, prožil svůj život a něco za sebou zanechal. Lidé poté přicházejí ke hrobu se vzpomínkou na zesnulého člověka, která se může v rodině předávat po generace.

Aries ve své knize tvrdí, že hrob nejenom označuje místo, kde je nebožtík pohřben, ale také připomíná totožnost zesnulého skrze nápis na hrobě. Hrob měl také další význam, bylo to předávání vzpomínek na zesnulého dalšímu pokolení. „Odtud jeho jméno: *monumentum* nebo *memoriam* – hrob sloužil jako památník.“ (Aries, 2000, str. 253)

Lidé provádějí různé činnosti u hrobů svých blízkých zesnulých. Kromě pravidelných úklidů pokládají lidé na hroby různé předměty a provádějí další aktivity, které u hrobu kromě vzpomínání dělají.

„... záleží na člověku, co tam dá, co si tam přinese. Ale hlavně ta výzdoba toho hrobu, ale taková slušná, většinou zapalovat svíčky, čerstvou kytku, takové věci...“ (Informátor č. 1)

Hrob připomíná, že zesnulý je v něm pochován. Označuje místo, kde je zemřelý uložen. Také může poukazovat na sociální vazby v případě toho, kdy jsou v hrobu uloženy manželé, nebo v případě rodinných hrobek, kde je celá rodina po několik generací uložena na jednom místě.

Podle Barnarda hrobka neodkazuje k jednotlivci, ale spíše k celé rodové linii nebo příbuzenské skupině. Proto se hrobky staly symbolem jednoty rodiny. (Barnard; Jonathan, 2010, str. 227)

5.4.1 Rekvizity hrobu

Čtyři informátoři uvedli, že se o hrob stará rodina. Informátorka č. 4 se stará o hrob sama, protože dle jejího názoru je to ženská práce. Čtyři informátoři uvedli, že preferují klasické hřbitovní svíčky. Informátorka č. 4 nikdy neuvažovala o možnosti jiných svíček. Informátor č. 3 preferuje led svíčky, které vydrží déle a nemusí chodit častěji na hřbitov. U ostatních informátorů má živý oheň hřbitovních svíček symbolickou hodnotu. Čtyři informátoři se shodli v tom, že na hrobě by měli být živé květiny, ovšem přes zimu dávají umělé a v létě živé. Informátor č. 3 dává přednost pouze umělým květinám, které vydrží déle a frekvence návštěv hřbitova u něho není tak častá. U jiných předmětů, které pokládaly na hroby, zmínily informátorky č. 2 a 5 dětské sošky. Ovšem u informátorky č. 5 šlo o jednorázovou situaci, a informátorka č. 2 po zkušenosti s krádeží sošek přestala tuto dekoraci na hroby pokládat. Dvě informátorky č. 2 a 4 na hrob dělají tři křížky – Ve jménu Otce, Syna i Ducha svatého

Lidé pokládají na hroby hlavně květinovou dekoraci a svíčky. Někteří na hrob dávají malé předměty, jako jsou například hračky, ale ty dávají převážně na dětské hroby.

„... máme jeden hrob, kde vlastně umřelo dítě mladšího věku, tak tam mu někdy dáváme do těch květinových vazeb i dětský hračky – medvídky, andílky. Ale oni vždycky zmizeli... když je někdo stále kradl...“
(Informátor č. 2)

5.4.1.1 Květiny

Lidé na hrob běžně pokládají květinovou výzdobu. Mohou to být čerstvé květiny, umělé květiny, nebo různé vytvořené věnce či květníky s dekorovanou tematickou výzdobou. Záleží především na ročním období,

kdy lidé v zimě preferují umělé květiny, v létě živé květiny. Všichni moji informátoři uvedli, že v létě jsou jejich návštěvy hřbitova čtenější z důvodu, že mají na hrobech živou květinovou dekoraci, o kterou se potřebují starat a dávat při každé návštěvě hřbitova novou. Květiny jsou výrazem úcty, symbolem toho, že si někdo toho člověka pamatuje a vzpomíná na něj, když pokládá květiny na hrob. Ostatní lidé skrze dekoraci hrobu můžou poznat, že se o ten hrob někdo stará, že ten člověk po sobě něco za sebou zanechal tím, že příbuzní zesnulého k tomu hrobu přijdou a na ten hrob něco položí.

„... květiny na hroby, věnec je znamení, vyjádření lásky, úcty k tomu člověku... je to výraz úcty a vděčnosti pro toho zesnulého člověka...“
(Informátor č. 1)

„... záleží na ročním období... klasicky na zimu květníky se sušenými květinami a jehličím, na léto zas živé, které jsou odolné proti výhni, suchu a horku. Kombinujeme i s umělými, které vydrží rozkvetlé ve všech ročních obdobích...“

„... přes zimu jsou tam ty dušičkový. To se nesundává, až na jaře... až začnou být čerstvé kytky, tak vázu s vodou a vozit tam čerstvý. Máme tam obojí, aby hrob nebyl úplně prázdný. A dost tam lidi mají umělý, tak čerstvý...“ (Informátorka č. 4)

5.4.1.2 Svíčky

Lidé spolu s květinami nosí na hrob i svíčky. Všichni informátoři až na jednoho se shodli v typech květin, které v jednotlivých obdobích nosí na hrob. V zimě umělé, v létě čerstvé, živé. V otázce ohledně toho, které svíčky preferují, se už jejich názory rozcházel. Pro někoho jsou jako jediné přijatelné svíčky klasické hřbitovní, které mají svoji symboliku. Jiní zase preferují led svíčky, které v noci dokážou napodobit plamen skutečných svíček a oproti klasickým svíčkám vydrží i měsíc v provozu. Živé hřbitovní svíčky symbolizují oheň, a ten symbolizuje život. Při zapalování svíčky si lidé vzpomenou na toho zesnulého, na jeho život. Ti

lidé, kteří preferují živé svíčky, musí své návštěvy hřbitova provádět častěji, protože živé svíčky vyhoří daleko rychleji a zůstane po nich „odpad“, který se musí odstranit, než se dá nová svíčka, pokud není na hrobu umístěna skleněná nádoba na svíčky. Umělé svíčky mají dlouhou životnost svícení, návštěvník hřbitova, který přijde k hrobu, nemusí při každé návštěvě nosit u sebe novou svíčku a zapalovač nebo sirky. Stačí, když jednou za měsíc přinese novou baterii do svíčky a po zbytek návštěv hrobu může přinášet pouze květinovou dekoraci.

„... zapalování svíčky také i svržení ohně, touhy po spáse... odpočinutí věčné dej jim Pane a světlo věčné ať jim svítí, ať odpočívají ve svatém pokoji...“ (Informátor č. 1)

„... klasické hřbitovní – jsou pro tento účel určeny, jak sám název napovídá. Obyčejný plamínek je stejně tak věčný jako život tady na Zemi – opravdový a hřejivý, větrem ohýbaný. Je pro mne symbolem naděje, že se jednou v radosti sejdem...“ (Informátorka č. 5)

„... má tam být živý, pravý světlo, ne nějaký blikátka a ozdůbky z vánočního stromu, umělotiny. Pravé světlo patří na hřbitov... je to symbolika – živé světlo, je to oheň...“ (Informátorka č. 2)

5.4.2 Zvukové projevy

Lidé mají naučené různé aktivity, které u hrobu provádějí. Po údržbě hrobu, položení květin a zapálení svíčky se někteří lidé pomodlí, anebo se zesnulým komunikují. Komunikace je v tomto smyslu chápána jako rozhovor, který se odehrává v mysli návštěvníka, u hrobu blízkého zesnulého. Takto člověk se svým blízkým (v duchu) hovoří, vypráví mu, co se přihodilo nového, sděluje mu své starosti i radosti, někdy žádá o radu a v duchu si představuje, jak by se zesnulý v dané konkrétní situaci zachoval, a co by mu poradil. Ale komunikace může být i brána jako pozdrav živého mrtvému, nebo monolog ze strany živého k zesnulému.

„... záleží, na kterém hřbitově jsem. Někde jenom dám kytičku, postojím, zavzpomínám. Jinde třeba dám kytičku a pomodlím se u toho hrobu... Udělám takovou rychlou malou modlitbu – otčenáš, ne nijaké velké modlení...“ (Informátorka č. 4)

„... modlitby, které tam odtvrdivají, to je třeba to odpočinutí věčné dej jim pane a světlo věčné ať jim svítí, ať odpočívají ve svatém pokoji... pak třeba otčenáš, zdrávas Maria...“ (Informátor č. 1)

5.4.3 Aktivity

Při mém pozorování a z rozhovorů informátorů vyplynulo, že lidé u hrobů provozují některé aktivity standardizovaně a opakovaně, tyto aktivity tedy mají rituální formu. Jednou z těchto aktivit je naznačení tří křížků rukou na desku nebo na kamenný obrubník kolem hrobu. Tři křížky symbolizují Otce, Syna i Ducha svatého. Někteří dělají tři křížky, když pouze odcházejí od hrobu, někteří je dělají, už když přijdou ke hrobu, i když odcházejí.

„... když uklidím hrob, dám novou výzdobu, zapálím svíčku, tak udělám tři křížky...“ (Informátorka č. 2)

„...když třeba přijdeme k hrobu mé blízké osoby, uděláme křížky, chvilku postojíme, pomodlíme se a uděláme znova ty křížky. ... ty tři křížky je to to stejné, jako když se jdeš pomodlit – Ve jménu Otce, Syna i Ducha svatého...“ (Informátorka č. 4)

Lidé mají různé naučené činnosti, které provádějí u hrobu. Většina z těchto činností je naučená nebo odkoukaná od ostatních, spíše tyto formy jednání u hrobu se na rozdíl od obecného chování na hřbitově mohou odlišovat podle rodinné tradice. Učí se hlavně v rodině z generace na generaci. Když lidé přijdou k hrobu, přicházejí hlavně se vzpomínkou na zemřelého člověka.

„... je spousta hrobů i zanedbána, ale jinak přijdou v té úctě, kterou mají, tak jak tu maminku či tatínka navštěvovali doma, tak navštěvují tam. A uvědomují si třeba také, že na ně nějaký hrob čeká, či nějaké to místo a aby třeba ty jejich děti přišly za nimi také, tak aby trošku to byl příklad. Aby oni chodili na ten hřbitov za nimi... je to o tom, aby se člověk učil z takových tradic, že tam třeba přijdou...“ (Informátor č. 1)

5.5 Památka zesnulých

Watts ve své knize popisuje velké křesťanské svátky, při kterých lidé vzpomínají na své blízké zesnulé a chodí na hřbitovy. Jsou to Advent, Vánoce a Velikonoce. (Watts, 1995)

Ovšem největším ze všech svátků je Památka zesnulých – Dušičky, jak už název sám o sobě vypovídá, je to den věnovaný zemřelým. Lidé v období svátků a převážně na Dušičky více než kdy jindy vzpomínají na své nejbližší zesnulé. Ačkoli většina lidí běžně nechodí na hřbitov během roku, během svátků jsou hřbitovy plné návštěvníků, a hroby plné květin, svíček a další dekorace.

Význam dne Památky zesnulých mi vysvětlil farář v Dolní Bělé. Podle něho jsou dušičky stanoveny církví na druhého listopadu jako den určený pro vzpomínání na všechny zesnulé; den určený pro to, aby pomohli zesnulým, kteří uvízli v očistci a potřebují být očištěni, aby došli ke spáse k věčnému životu. Při každé mši svaté se vzpomíná na zesnulé, kdy se tvrdí *„Pamatuj na naše bratry a sestry, které zesnuly v naději při vzkříšení.“* Na zesnulé by se mělo vzpomínat stále, ale lidé se k tomu už tolik nevěnují jako dříve, proto církev ustanovila oficiální den, kdy se vzpomíná na své nejbližší zesnulé. Den, kdy církev prosí o uvolnění duší z očistce, které touží být spaseny. Po smrti člověk potřebuje čas, aby mu bylo odpuštěno, proto je nutné za ně prosit, modlit se, vzpomínat.

Všichni moji informátoři se shodli na návštěvě hřbitova při velkých křesťanských svátcích nezávisle na jejich náboženském vyznání, chodí

na hřbitov uctít památku zesnulých o Vánocích, o Velikonocích a o Dušičkách. Lidé vybírají také tematickou dekoraci, která se týká těchto svátků, tu pokládají na hroby svých blízkých. Pozůstalí také chodí na hřbitov nejenom ve významné křesťanské svátky, ale také na výroční den narození nebo úmrtí zesnulého.

„... hřbitovy navštěvují a zdobí... je to intenzita kolem svátků... památka na zesulé, o svátcích – Vánoce, Velikonoce... kromě dušiček, někteří se tam stále pohybují, ale myslím si určitě na ten výroční den smrti, anebo narození, že tam někdo přijde a vzpomíná...“ (Informátor č. 1)

„... chodím před dušičkami, Vánocemi, Velikonocemi a při různých důležitých výročí...“ (Informátor č. 3)

5.6 Truchlení, smutek

V dnešní době se způsoby truchlení mění oproti minulosti. Všichni moji informátoři se shodli, že pozůstalí nyní spíše drží smutek v sobě a neprojevují ho na veřejnosti. Dříve bylo držení smutku vidět na jejich tmavém oblečení nebo chování. Podle jejich vyjádření bylo běžné, aby pozůstalí drželi smutek po dobu minimálně jednoho roku, zatímco v dnešní době je držení smutku individuální a není nijak časově omezováno, také zvyk nosit dlouhodobě tmavé oblečení se už dnes nedrží, a pláč na veřejnosti se najevo nedává.

Romanoff o rituálech truchlení tvrdí, že při ztrátě blízké osoby většina lidí zažije emoční reakci vyjadřovanou např. smutkem a bolestí. Funkcí rituálu truchlení je dostat se přes zármutek a pomoci pozůstalým ve vhodném a pokojném řešení. Podle Turnera se skrze rituály na jednu stranu zachovává společenský řád a stabilita skupin, zároveň označují společenskou změnu. Romanoff poukazuje, že se podle mnohých autorů pohřební rituály zhoršily a výsledkem je nedostatečné truchlení a vyřešení smutku. (Romanoff, 1998, str. 697-699, 708)

Aries ve své knize popisuje období smutku, které se projevuje po obřadu a pohřbu. Oproti minulosti dnes mohou pozůstalí na Západě truchlit ve skrytu duše, nesmí dát najevo bolest na veřejnosti, protože výrazné projevy smutku a bolesti jsou na veřejnosti nepatřičné. Aries ve své knize uvádí Geoffreyho Gorera, který rozlišuje tři druhy truchlících. 1) ti, kteří vůbec neprojevují smutek, dál vedou svůj život, jako by se nic nestalo. 2) ti, kteří na veřejnosti smutek neprojevují, ale ve skrytu duše trpí a svůj smutek dává najevo, až když jsou v soukromí o samotě. 3) jsou to ti, kteří dávají svůj smutek najevo i na veřejnosti, avšak společnost tyto truchlící lidi vyčlení jako šílence. V polovině 20. století se v západních zemích nátlakem společnosti odmítal smutek, který se projevoval jak veřejně, tak v soukromí po dlouhou dobu, byl brán jako morbidní. Záchvat pláče je brán jako nervové zhroucení, proto je smutek brán jako nemoc a ten, kdo projevuje smutek na veřejnosti, je brán jako slaboch. (Aries, 2000, str. 334-338)

Během mého terénního pozorování na hřbitově jsem tam nikdy nebyla sama. Byli to všechno lidé, kteří přišli vzpomínat na své zesnulé. Návštěvníci obvykle neprojevovali žádné výrazné emoce. Na některých lidech byl vidět smutek a zamyšlení, ale nikdo z nich se neprojevil pláčem nebo jinými hlasitými projevy.

Všichni informátoři uvedli, že prožívání smutku se v dnešní době neprojevuje tak jako dříve, kdy lidé projevovali smutek v rámci zvyklostí kolektivně a otevřeněji, zatímco dnes je člověk sociálním tlakem nucen smutek prožívat individuálně. Smutek na veřejnosti lidé většinou již neprojevují tradičními způsoby, např. při hlubokém zármutku v případě úmrtí svých nejbližších nosili dlouhodobě tmavé oblečení a černou pásku přes rukáv, spíše lidé drží smutek v sobě a mohou si zvolit formu projevu smutku navenek. Někteří lidé mohou například začít nosit oblíbenou barvu zesnulého, aby si ho připomínali, anebo mohou nosit oblečení, které mají spojené se zážitky zemřelého. Je to projev smutku navenek, ale individuální a proto pro okolí nezaznamatelný. Všichni informátoři se stejně shodli v projevu smutku skrze nošení černého oblečení. Čtyři

z pěti informátorů se shodli v omezování společenských událostí. Informátorka č. 5 se naopak domnívá, že při smutku by neměl být člověk sám, měl by pokračovat ve společenském životě a hledat nové zájmy a aktivity pro překonání smutku.

6 ZÁVĚR

Tato bakalářská práce je případová studie hřbitova obce Dolní Bělá. Jsou zde popsány pohřební rituály, rituály truchlení a činnosti, které lidé na hřbitově dělají. V této práci byl použit kvalitativní výzkum, z kterého jsem získala informace skrze pozorování a rozhovory o činnostech návštěvníků hřbitova.

Hřbitov v Dolní Bělé je často navštěvované místo, kam lidé chodí uctívat památku svých zesnulých, pečují zde o své hroby, vzpomínají na své blízké zemřelé, a také zde probíhá interakce mezi návštěvníky hřbitova. Je to místo, kde se lidé chovají s úctou a respektem. Největší návštěvnost hřbitova je na křesťanské svátky, jako jsou Vánoce, Velikonoce a Dušičky, ale také lidé přijdou k hrobu, na výroční den narození nebo úmrtí zesnulého. Hrob označuje místo, kde je zesnulý pohřbený. Připomíná nejenom pozůstalým, že zesnulý byl zde na zemi a něco za sebou zanechal. Všichni moji informátoři uvedli, že k hrobu přicházejí se vzpomínkou na toho člověka. Hřbitov v Dolní Bělé je rozdělen do částí a každá odkazuje k jinému období vývoje obce. Podle materiálních relikvů hrobů lze usuzovat na proměňující se pohřební praxi a přerušenu kontinuitu místních obyvatel. Na hřbitově je také možné vyzorovat odpoutání se lidí od používání náboženských symbolů pro výzdobu pomníků, dříve byly tyto motivy viditelné téměř na každém hrobě, např. kříž, holubice či sošky svatých, zejména v původní části hřbitova.

Dnes lidé upřednostňují jednodušší pohřby, většinou žehem, bez obřadu anebo soukromé, neveřejné rozloučení se zesnulým. Tento jev je důkazem individualizace a sekularizace ve vztahu pozůstalý a zesnulý. Dříve lidé prováděli pohřby s náboženskými obřady. Celý průběh pohřbu trval i několik hodin a byl velmi náročný po psychické stránce pro pozůstalé. Ve druhé polovině 20. století se rychle rozšířil pohřeb žehem, který je v procesu průběhu pohřbu rychlejší, levnější a sekularizovanější, než pohřební obřady do země. Zvyky, které se uplatňovaly při pohřebních

obřadech, se proměňovaly a některé jsou dnes ojedinělé, jako například poslední pomazání, rozhřešení anebo požehnání. Rituály pohřbívání dříve obstarávali pouze duchovní, dnes je mohou obstarávat profesionálové k tomu určení a rodina už není tolik zainteresovaná v posmrtných rituálech. Informátoři také poznamenávali, že dnes někteří lidé nechají své zemřelé zpopelnit a poté si urnu nevyzvednou, přesto zdůrazňovali, že nejdůležitější je projevit úctu a respekt zemřelému.

Činnosti, které lidé provádějí u hrobů, jsou pravidelné úklidy, pokládání květinové výzdoby na hrob anebo svíček. Za projev inovace v péči o hroby se může považovat pokládání hraček na hroby. Někteří z mých informátorů uvedli, že pokládání hraček na hroby je vhodné tam, kde je pohřbeno dítě. Ale z důvodu obavy z krádeže dekorace už nepokládají na hroby nic kromě květinové dekorace a svíček. Někteří informátoři u hrobu provádějí tři křížky anebo řeknou tichou, rychlou molitbu, případně se zesnulým v duchu hovoří.

Držení smutku po pohřbu se také změnilo. Podle mých informátorů drželi lidé smutek po dobu jednoho roku, někdy i déle. Dávali to najevo chováním a barvou oblečení. Dnes lidé drží smutek daleko kratší dobu, a na veřejnosti se ho snaží nedávat najevo, mohou ho ale vyjadřovat individuálně, například nošením oblíbeného oblečení zesnulého člověka nebo oblečení, které mají pozůstalí spojené se vzpomínkou na zesnulého.

Způsob pohřbívání se výrazně změnil. To co zůstalo stejné, je úcta ke hřbitovu jako místu. Většina lidí chodí na hřbitov uctít památku zemřelého, zavzpomínat si na něho, udržují své hroby čisté a ozdobené. Jsou i výjimky, kdy lidé chodí na hřbitovy pouze z důvodu sociální kontroly, protože se bojí, aby je někteří lidé nepomluvili, že se nestarají o své hroby, avšak převážná část lidí chodí na hřbitov z úcty a respektu k zemřelému.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

ARIÈS, Philippe. 2000. *Dějiny smrti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 410 s. Každodenní život. ISBN 80-7203-293-3.

ARIÈS, Philippe. 2000. *Dějiny smrti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 358 s. Každodenní život. ISBN 80-7203-286-0

BARNARD, Alan a Jonathan SPENCER. 2010. *Routledge encyclopedia of social and cultural anthropology*. 2nd ed. New York: Routledge. xxxi, 855 p. ISBN 9780203866474.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. 1990. Praha: Biblická společnost v ČR.

DAVIES, Douglas James. 2007. *Stručné dějiny smrti*. Vyd. 1. Praha: Volvox Globator, 186 s., [6] s. obr. příl. Diagramma. ISBN 978-80-7207-628-4.

Farní kronika, Gedenkbuch der bielaer Pfarre (1835-1974)

GORER, Geoffrey. 1977. *Death, grief, and mourning*. New York: Arno Press, c1965., xxxiv, 205 p. ISBN 0405095716.

HENDL, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 407 s. ISBN 80-7367-040-2.

HOWARTH, Glennys. 2007. *Death and Dying. A Sociological Introduction*. Cambridge: Polity.

HUPKOVÁ, M. 2010. *Pohřbívání a hřbitovy - reflexe kultury českého venkova* [online]. Deník veřejné správy. Praha: Triada, spol. s. r. o., 16. 12. 2010 [cit. 2015-04-15].

Dostupné z: <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6462396>

KIDLESOVÁ, Simona a Jiří ŠPAČEK. 2009. *Česká republika od A do Z: [turisticko-vlastivědná encyklopedie]*. Vyd. 1. Praha: SW Travel, 683 s., [4] s. barev. obr. příl. ISBN 978-80-254-5156-4.

METCALF, Peter a Richard HUNTINGTON. 1995. *Celebrations of death: the anthropology of mortuary ritual*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, xiii, 236 s. ISBN 0521413125.

NEŠPOROVÁ, Olga. 2013. *O smrti a pohřbívání*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 351 s., xvi s. obr. příl. ISBN 978-80-7325-320-2.

NEŠPOROVÁ, Olga. 2011. Obřady loučení se zesnulými: sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby?. *Sociální studia*. roč. 8, č. 2, s. 57-85.

NOVOBILSKÝ, Milan a Julie RICHTEROVÁ. 1996. *Hrad Bělá: historie a vývoj hradu v Dolní Bělé*. Plzeň: Nadace České hrady, 41 s. Zapomenuté hrady, tvrze a místa. ISBN 80-238-4706-6.

ROMANOFF, BRONNA. 1998. *D. RITUALS AND THE GRIEVING PROCESS*. *Death Studies*. vol. 22, issue 8, s. 697-711. DOI: 10.1080/074811898201227.

STRAUSS, Anselm L a Juliet M CORBIN. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Vyd. 1. Boskovice: Albert, 196 s. SCAN. ISBN 80-85834-60-x.

TURNER, Victor Witter. 1967. *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. 1st ed. Ithaca: Cornell University Press, xii, 405 s. Cornell Paperbacks. ISBN 0801491010.

TURNER, Victor Witter. 1969 *The ritual process: structure and anti-structure*. New Brunswick: AldineTransaction, xvi, 213 s. ISBN 0202011909.

VAN GENNEP, Arnold. 1997. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 201 s. Mythologie. ISBN 80-7106-178-6.

Vlastivědný sborník: čtvrtletník pro regionální dějiny severního Plzeňska. 2014. Mariánská Týnice: Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici. Roč. 24, č. 1,2,3,4 ISSN:1801-0032

WALTER, Tony. 2002 [1994]. *The Revival of Death.* London – New York: Routledge.

WATTS, Alan. 1995. *Mýtus a rituál v křesťanství.* 1. vyd. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 233 s. ISBN 80-85880-09-1.

Internetové odkazy

<http://www.czso.cz>

<http://www.dolnibela.farnost.cz>

<http://www.seznam.cz>

8 RESUMÉ

This bachelor thesis focuses on funeral rites and mourning for close relatives. It is a microstudy of Dolní Bělá. Qualitative research employing hidden and overt observation and interviews was carried out focusing on Dolní Bělá cemetery. Photography was also used for data collection. This thesis presents rituals used by people at the cemetery, the graves of their loved ones and the meanings they ascribe to them. I discuss funeral rituals that occur at the cemetery in Dolní Bělá, especially burial and cremation. A number of funeral rites and rituals of mourning have changed throughout the history or have almost disappeared. The goal of this work is to contribute to the understanding of how people remember and worship their deceased relatives.

9 PŘÍLOHY

9.1 Tabulka informátorů

Číslo Informátora	Jméno	Pohlaví	Věk	Náboženství
1	Ireneusz	muž	56	římskokatolická církev
2	Jana	žena	44	věřící bez příslušnosti k církvi
3	Karel	muž	51	ateista
4	Marie	žena	74	římskokatolická církev
5	Veronika	žena	22	protestantská církev

9.2 Fotografická dokumentace

9.2.1 Letecký pohled hřbitova

9.2.2 Původní nejstarší část hřbitova

9.2.3 Střední část hřbitova s hroby pro uložení urn

9.2.4 Nová část hřbitova pro hroby s rakví

9.2.5 Pomník v původní části hřbitova

9.2.6 Interakce návštěvníků hřbitova

9.2.7 Neudržovaný hrob v nové části hřbitova

9.2.8 Hrob v původní části hřbitova

